

До разової спеціалізованої вченої ради
Національного університету
«Одеська юридична академія»
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента - Мануїлової Катерини Вікторівни,
кандидата юридичних наук, доцента, доцента кафедри міжнародного та
європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія» на дисертацію
МАІЛУНЦА АРЗОРА ЕРІКОВИЧА
«Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми. Дисертаційна робота Маїлунца Анзора Еріковича присвячена складній і недостатньо розробленій в доктрині міжнародного права темі тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами, яка обумовлюється неоднорідністю джерел міжнародного звичаєвого права, відсутністю єдиної кодифікації його норм, а також специфікою методологічного підходу, який застосовується міжнародними судами при їх тлумаченні.

Значення міжнародного звичаєвого права у сучасній системі міжнародних відносин є надзвичайно вагомим, оскільки воно слугує основою для правового регулювання численних сфер міжнародної взаємодії, включаючи питання відповідальності держав, захисту прав людини, регулювання збройних конфліктів, а також охорони довкілля. Багато норм, що формують фундамент міжнародного права, виникли саме як звичаєві й продовжують відігравати важливу роль у процесі розвитку міжнародного правопорядку.

В умовах відсутності єдиної кодифікації міжнародного звичаєвого права особливого значення набуває його тлумачення міжнародними судами, які виконують функцію правозастосування та правотворення. У процесі своєї діяльності судові інстанції, зокрема Міжнародний суд ООН, міжнародні арбітражі, спеціалізовані трибунали та регіональні суди, формують практику, яка сприяє уточненню змісту звичаєвих норм та їх адаптації до сучасних викликів.

Разом із тим, методологічна неоднорідність підходів до визначення існування та змісту норм міжнародного звичаєвого права, що застосовуються різними судовими інституціями, породжує низку теоретичних і практичних проблем. Зокрема, відмінності в підходах можуть спричиняти розбіжності у судовій практиці, що, у свою чергу, впливає на правову визначеність та передбачуваність міжнародного права. Ці питання набувають особливої важливості у зв'язку зі зростанням кількості міжнародних спорів, які стосуються застосування норм звичаєвого права в різних сферах міжнародних відносин. Саме ці нагальні питання автор розглядає у дисертаційному дослідженні та пропонує шляхи вирішення даних проблем на міжнародному рівні.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційне дослідження А. Е. Майлунца є першим у вітчизняній науці міжнародного права монографічним дослідженням тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами. Огляд літератури і джерел показує, що проблематика тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами не була об'єктом спеціального вивчення в українській доктрині. Більшість досліджень зосереджені на загальних питаннях міжнародного звичаєвого права, його формування, визнання та застосування в міжнародній правовій системі. Окремі роботи стосуються проблематики співвідношення звичаєвого і договірного права, ролі державної практики та *opinio juris* у процесі формування звичаєвих норм, а також їх застосування в різних галузях міжнародного права, зокрема в праві збройних конфліктів, міжнародному гуманітарному праві та праві прав людини. Тому представлена дисертаційна робота являє собою комплексне дослідження тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами, яке спрямоване на заповнення наявних прогалин в доктрині міжнародного права та з практичної точки зору сприятиме розробленню дієвих механізмів тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами.

Враховуючи комплексність предмета дослідження, дисертант гармонічно поєднав загальнотеоретичні та порівняльно-правові аспекти предмету

дослідження з надбанням галузевих юридичних та інших наук. Зазначена всебічність аналізу визначає достатній рівень завершеності дослідження.

Висновки, рекомендації та пропозиції, які наводяться дисертантом є належно обґрунтованими, логічними та такими, що відповідають необхідному рівню такого виду робіт. Дисертація є завершеною працею, оформленою відповідно до встановлених вимог, а результати здійсненого дослідження є науково обґрунтованими і, у сукупності, розв'язують конкретні наукові завдання, що мають важливе значення як для теорії міжнародного права, так і для правозастосування.

Структура дисертаційної роботи видається вдалою, оскільки забезпечила можливість у логічній послідовності виконати поставлені завдання, що стосуються предмету дослідження, зробити відповідні висновки та сформулювати конкретні пропозиції. У всіх розділах дисертант намагається довести власну оцінку та коментарі, що свідчить про наукову спроможність опрацювання непрості теми.

Так, у *Вступі*, або в тій частині, що розкриває методологічний апарат дисертаційної роботи у достатній мірі обґрунтовується актуальність теми, правильно визначається її мета і завдання, об'єкт і предмет дослідження, досить докладно описуються методи дослідження, подається наукова новизна, розкривається теоретичне та практичне значення одержаних результатів, зазначаються дані щодо апробації результатів дослідження та публікації основних положень дисертації.

У першому розділі «Порядок та особливості тлумачення міжнародного звичаєвого права» досліджено поняття та методологію тлумачення міжнародного звичаєвого права, в якому автор детально розглядає позиції дослідників щодо міжнародного звичаю, таких як Ю. В. Щокіна, Г. Шварценберга, М. Форто, Д. Хмуд, Е. Петріка та інших. Автор розглядає суб'єкт та об'єкт тлумачення міжнародного звичаєвого права, виділяючи, що в літературі щодо міжнародного права та в загальнонаукових дослідженнях був висловлений ряд поглядів щодо цілі тлумачення та ролі суб'єкта, який здійснює тлумачення та виділяє два

превалюючих погляди: відповідно до першого тлумачення є актом виявлення та застосування спільних намірів сторін чи автора правового тексту. Другий підхід полягає у виявленні семантичного значення слів. Дисертант вивчає питання співвідношення між тлумаченням та подоланням прогалин в праві, досліджуючи, що в теорії дані питання розрізняються.

Автор також приділяє увагу правовим підставам тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами, вказуючи, що міжнародне звичаєве право відіграє важливу роль в практиці міжнародних судових та квазісудових органів. Це впливає зі статутів, договорів та інших нормативно-правових актів, на підставі яких утворюються ці органи. В багатьох з них міститься пряме посилення на міжнародне звичаєве право як на джерело права. Однак, навіть там, де це посилення відсутнє, міжнародні звичаї все ж враховуються як допоміжне джерело права, або для цілей тлумачення права, що застосовується.

У другому розділі *«Механізм тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами»* розглядається об'єкт та ціль правової норми як предмет тлумачення міжнародними судами. Дисертант розглядає різні підходи до застосування термінів «об'єкт та ціль» в світлі підготовчих матеріалів до Віденської конвенції та попередніх документів до неї, а також способів, в які вони застосовуються для тлумачення міжнародних договорів в практиці різних міжнародних судів. Також автор розглядає тлумачення міжнародних звичаєвих норм міжнародними судами в світлі звичаєвого та розумного значення термінів, зазначаючи, що при розгляді практики міжнародних судів та трибуналів з тлумачення норм міжнародного звичаєвого права слід відзначити, що судді, як правило, прямо звертаються до звичайного значення чи цілі цих норм. Неписана природа звичаєвих норм не відвертає міжнародні суди від застосування цього стандарту тлумачення. Приділяється увага ролі договірних норм та норм-принципів в тлумаченні міжнародного звичаєвого права міжнародними судами та надає вагомі приклади з судової практики.

У третьому розділі *«Методики тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами»* визначаються та охарактеризовуються індуктивний

та дедуктивний метод тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами. Автор виділяє чотири ситуації, в яких Міжнародний суд буде змушений звернутися до індукції в тлумаченні міжнародних звичаєвих норм. Розглядає методики тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами, зокрема тлумачення з посиланням на необхідність та еволюційне тлумачення. Автором зазначається, що концепція еволютивного тлумачення міжнародного права походить з практики ЄСПЛ.

У *Висновках* в концентрованій формі викладаються основні теоретичні висновки до яких прийшов дисертант за результатами дослідження обраної теми.

Дисертація А. Е. Маїлунца свідчить, що автором зроблено важливу в науковому та практичному розумінні спробу комплексного теоретичного дослідження тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами.

Наукова новизна положень, які виносяться на захист. Вивчення змісту дисертації А. Е. Маїлунца дає можливість стверджувати, що всі сформовані автором елементи наукової новизни, отримані в ході дослідження, є доведеними та такими, що містять у собі низку концептуальних висновків і рекомендацій, що мають теоретичне та практичне значення. Оцінюючи найважливіші результати дисертаційного дослідження слід вказати на такі результати, що мають вагому наукову новизну.

Зокрема, серед наукових ідей, які найбільше привернули увагу, слід виокремити наступні:

Заслужовують на увагу, запропоноване авторське бачення тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами як особливого субінституту, що регулює суспільні відносини в рамках інституту тлумачення норм міжнародного права та полягає в виявленні змісту норм міжнародного звичаєвого права в ході практики міжнародних судових та квазісудових органів; проведене розрізнення між субінститутом тлумачення міжнародного звичаєвого права та подібними за змістом субінститутами, такими як субінститут ідентифікації міжнародного звичаєвого права та субінститут подолання прогалин в праві, виявлено ознаки, що характеризують субінститут тлумачення норм

міжнародного звичаєвого права як такий, що є частиною інституту тлумачення норм права, однак має власні характеристики, що відрізняють його від інших субінститутів, які існують в рамках того ж інституту, наприклад, субінституту тлумачення міжнародних договорів та субінституту тлумачення норм-принципів міжнародного права; виявлено методологічний інструментарій, що застосовують міжнародні судові та квазісудові органи при тлумаченні норм міжнародного звичаєвого права, зокрема, тлумачення з посиланням на об'єкт та ціль міжнародного звичаю, тлумачення з посиланням на міркування необхідності та еволютивне тлумачення норм міжнародного звичаєвого права.

Дисертантом удосконалено теоретичні положення щодо тлумачення міжнародного звичаєвого права, зокрема визначено, що таке тлумачення слід проводити стосовно вже виявленої чи визнаної заздалегідь норми та відрізняти від тлумачення окремих елементів міжнародного звичаю: практики держав та *opinio juris*; концептуальні напрацювання щодо суб'єкту та об'єкту тлумачення норм міжнародного звичаєвого права, зокрема про роль міжнародних судових та квазісудових органів як суб'єктів тлумачення, яка полягає в усвідомленні намірів авторів юридичних текстів чи акторів, що впливають на певні патерни поведінки держав, яка призводить до формування міжнародного звичаю; положення щодо співвідношення індуктивного та дедуктивного методу тлумачення норм міжнародного звичаєвого права, які полягають в тому, що індуктивний метод застосовується при тлумаченні давно встановлених міжнародних звичаїв, в той час як дедуктивний застосовується для оцінки можливості виникнення певного міжнародного звичаю, що може бути підданий тлумаченню.

Важливе значення має теза дисертанта про подальший розвиток теоретичного доробку щодо правових підстав тлумачення норм міжнародного звичаєвого права міжнародними судами, а саме про ступінь сформованості звичаєвих норм, що можуть бути піддані тлумаченню та того, в яких випадках певна повторюваність актів поведінки держав та їхнього *opinio juris* в обов'язковому порядку мають бути прочитані як сформована норма міжнародного звичаєвого права; логічним продовження є теза про напрацювання щодо

можливості застосування до міжнародних звичаїв за аналогією технік тлумачення міжнародних договорів, в тому числі, про можливість виявлення об'єкту та цілей міжнародної звичаєвої норми та прочитання норми в світлі цього об'єкту та цілей; заслуговує на увагу теоретичний та практичний доробок який стосується практики міжнародних судів щодо виявлення міжнародних звичаїв в окремих актах національного законодавства держав, особливо в галузі міжнародного кримінального права.

Окрім зазначених, в дисертаційному дослідженні було висловлено ряд інших положень, висновків і пропозицій, які є оригінальними та становлять собою розвиток наявних або вдосконалених ідей та положень, що стосуються досліджуваної проблематики.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформовані у дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

- *у навчальному процесі* – під час підготовки посібників із навчальних курсів з таких предметів як міжнародне право, міжнародне право прав людини, міжнародне кримінальне право, сучасні концепції міжнародного права, проблеми теорії та практики міжнародно-правової відповідальності, вплив практики міжнародних судових установ на розвиток міжнародного права, а також розроблення текстів лекцій та навчально-методичних матеріалів для проведення семінарів і практичних занять;

- *у практичній діяльності* – в практичній діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема міністерств, органів сектору безпеки і оборони, судів;

- *у науково-дослідній роботі* – як основа для подальшого дослідження правового регулювання тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судовими та квазісудовими органами;

- *у сфері правотворчості* – при формуванні державних правових політик, встановленні можливостей для участі України в провадженнях в міжнародних судах та виконання поточних рішень міжнародних судів щодо України.

Апробація результатів дослідження. Автором проведено належну апробацію результатів дослідження. Положення і висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданні кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія».

Основні результати дослідження викладено у 7 публікаціях, у тому числі 4 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України та 3 тезах доповідей за матеріалами науково-практичних конференцій. Отже, таке представлення результатів наукової роботи варто визнати достатнім, кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає встановленим вимогам. Публікації автора повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертації.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Аналіз тексту дисертації Маїлунца А. Е. «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами» свідчить про відсутність порушень автором вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень і відомостей; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності; використано методики дослідження та джерела інформації.

Оцінка змісту дисертації. Структурно дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, змісту, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків (1 додаток, що розміщено на 2 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 197 сторінок, з них основного тексту - 154 сторінки, список використаних джерел містить 355 найменувань, що розміщений на 41 сторінці.

Дискусійні положення і зауваження щодо дисертації. Однак, незважаючи на значну кількість позитивних моментів, у дисертації Маїлунца Анзора Еріковича є й ряд положень, висновків та пропозицій, які носять дискусійний

характер і потребують додаткової аргументації здобувачем у процесі публічного захисту, а саме:

1. У дисертаційному дослідженні, підрозділ 1.1. автор визначає різні підходи щодо поняття та методології тлумачення міжнародного звичаєвого права, розглядаючи позиції дослідників. Проте, хотілося б почути власну думку автора до визначення поняття та методології тлумачення міжнародного звичаю. А також, яку з перерахованих думок авторів, дисертант підтримує найбільше.

2. Згідно з текстом дисертації на сторінці 48-49, всі міжнародні суди здійснюють тлумачення норм звичаєвих норм міжнародного права, незалежно від того, чи закріплено це в їхніх статутних документах. Яким саме чином міжнародні суди визначають існування та зміст норм міжнародного звичаєвого права на практиці, враховуючи відсутність чітких вказівок у їхніх статутних документах?

3. Виходячи з тексту дисертаційного дослідження, у підрозділі 3.3. автор розглядає концепцію еволютивного тлумачення міжнародного права. Хотілося б почути думку автора, які методологічні підходи можуть бути використані міжнародними судами для ідентифікації та обґрунтування еволюції змісту звичаєвої норми в умовах динамічного розвитку міжнародного права?

Разом з тим, характер належних міркувань щодо окремих питань в роботі в цілому не знижує наукової цінності представленого на захист дослідження. Дисертація носить завершений характер, встановлена мета дослідження розкрита у повному обсязі, основні положення дисертаційної роботи отримали необхідне наукове обґрунтування.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Тема дисертації є актуальною, сформовані автором висновки та рекомендації є достатньо аргументованими, характеризуються науковою новизною та мають значення не лише для науки, а й для правозастосовчої практики. Викладені в дисертації рекомендації та конкретні пропозиції є теоретично обґрунтованими.

Аналіз змісту роботи свідчить про самостійну, завершену, значною мірою аргументовану, комплексну роботу і дозволяє констатувати достатній науково-

теоретичний та прикладний рівень проведеного дослідження. Вдала структурна побудова дисертації свідчить про науково вивірений та в основному аргументований підхід до вирішення поставлених завдань і досягнення мети дослідження: висунуті й обґрунтовані дисертантом положення та рекомендації становлять певну наукову цінність, оскільки в дисертації по-новому вирішено важливе наукове завдання, що має суттєве значення для розвитку міжнародного права.

Обсяг основного тексту дисертації відповідає встановленим нормативам до такого виду наукових робіт. Мова роботи відзначається точністю, логічністю та аргументованістю викладу, що відповідає науковому стилю. Наукові положення у тексті дисертації за формою викладу доступні, у смисловому плані завершені, цілісні та взаємопов'язані.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Отже, слід дійти загального висновку, що дисертація Маїлунца Анзора Еріковича за темою: «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами» відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261 (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор Маїлунц Анзор Ерікович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

**Рецензент, кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету
«Одеська юридична академія»**

Катерина МАНУЇЛОВА